

11. Медведев А. Немецкий роман о музыканте 30–40-х годов XX века: вопросы внутрижанровой типологии : дис. канд. филол. наук. Пермь, 2001. С. 178–194.
12. Поспелов Н. Г. Проблемы исторического развития литературы : учебное пособие. Москва : Просвещение, 1972. 271 с.
13. Скуратівський В. Проблеми мистецтва в німецькому романі критичного реалізму XX століття : дис. канд. філол. наук. Київ, 1970. 337 с.

Зотова В.Г.

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української і зарубіжної літератури
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

ДОЛАННЯ МЕЖ «МАЛЕНЬКИМИ ЛЮДЬМИ» У ПРОЗІ Л. ПОНОМАРЕНКО

***Анотація.** У статті аналізується проблема художнього відтворення фізичних та психологічних меж і станів у малій прозі Л. Пономаренко. Увагу зосереджено на концепті «маленька людина», який є наскрізним у творчості письменниці.*

***Ключові слова:** образ-концепт, хронотон, топос, межа, стан.*

Проза Любові Пономаренко – синтетичне стильове явище, яке своїми сенсами охоплює велике коло проблем, зокрема проблему «маленької людини». Образи маленьких людей є концептуальними у творчості письменниці, в той чи інший спосіб вони присутні у всіх збірках її новел, оповідань, повістей, зокрема в таких, як: «Тільки світу» (1984), «Дерево облич» (1999), «Ніч у кав'ярні самотніх душ» (2004), «Портрет жінки у профіль з рушницею» (2005), «Помри зі мною» (2006), «Синє яблуко для Ілонки» (2012), «Нехворощ» (2016).

Останнім часом проза Л. Пономаренко не так часто ставала предметом аналізу літературознавців. Серед дослідників її творчості – В. Габор, О. Забарний, П. Кононенко, В. Кузьменко та деякі ін. В. Кузьменко, наголошуючи на таланті письменниці, присвятив їй авторську статтю у сучасному підручнику з історії української літератури і помістив її у розділ «Художні здобутки прози» (курсив мій. – В.З.), де пише: «Мала проза і повісті – своєрідні художні дослідження душі сучасної людини, морального виміру теперішнього світу. Письменниця працює в руслі як класичної

української новели, оповідання, так і експериментує з широкими можливостями малих прозових жанрів (символічною образністю, експресивною, сугестивною, психологічною манерою письма тощо). Вона є майстром лаконічного слова, місткого образу, густої акцентованої подробиці – художньої деталі» [3, с. 233–234]. Автором цієї статті теж було зроблено публікації, присвячені творчості Л. Пономаренко: «Вектори наративності у малій прозі Л. Пономаренко» [1], «Естетика української малої прози постмодерного періоду (90-ті роки ХХ – початок ХХІ ст.)» [2]. Однак очевидно, що творчість письменниці потребує свого подальшого дослідження. Перед науковцями лежить широке поле невивченого у її текстовому просторі.

Метою даної статті є аналіз проблеми художнього відтворення фізичних та психологічних меж і станів у малій прозі Л. Пономаренко, зокрема їх додання т. зв. маленькими людьми.

Загальновідомо, що класики української і світової літератури глибоко відтворили образи «маленьких», нікому не потрібних особистостей. Як і в класичній літературі, образи маленьких людей у Л. Пономаренко є синонімом упослідженості, у своїй більшості вони мають зранену душу, їх наділено індивідуальними рисами, змушено на перебування у просторах особливих (якщо не виняткових, спровокованих конкретними ситуаціями) конфліктів із людьми і світом, вони знаходяться на маргінесах суспільства, за його межею. Ці образи поєднують у собі типовість і атиповість. Атиповість, своєю чергою, веде до думки про їх неканонічність, своєрідну неусталеність, сучасність за часом створення.

У художньому просторі письменниці багато образів із сумною палітрою, депресивних, недарма вона сама говорить про те, що всі її історії нею самою переплакані й пережиті, або почуті від друзів, сусідів, просто знайомих. Таким чином, авторські тексти є міксом миттєвих вражень і усвідомлення типовості ситуацій.

Л. Пономаренко притаманне заглиблення у внутрішній світ персонажа і в такий спосіб осмислення його як людини, пізнання його сутності незалежно від обставин, оточення, місця перебування. Як правило, навіть бажаючи вийти за їх межі (а часто герой і не розуміє, у якому становищі він перебуває), у письменниці людина не має такої можливості. Ця думка потверджується оповіданням «Гер переможений». Безсумнівно, тут автор говорить про необхідність складного громадянського, морального й особистісного вибору, оскільки йдеться про полоненого німця й ставлення до нього оточуючих, у якому поєднались почуття ненависті до фашизму і гуманізму до людини, що опинилась у безвихідному становищі. Недарма жінки навіть жаліли полонених, «роздивлялися картки їхніх дружин та дітей, часом приносили щось із одягу –

старий піджак або картуз, та ще варену картоплю, на що ті всміхалися, дякували, називаючи вдів «фрау» [4, с. 3]. Однак, коли персонажеві вдається подолати хоч би фізичні межі свого замкнутого середовища, він все одно залишається у такому ж упослідженому становищі («Прожир»).

Внутрішні психологічні чи зовнішні географічні, соціальні межі в текстах Л. Пономаренко виступають як вияви понадчасового, метафізичного конфлікту добра і зла, світла й темряви. Зокрема про це йдеться у новелі «Кохання за долар». У творі розповідається про самотність уже немолодого Григорія: мати вмерла, а дружини й дітей він не має. Усе життя ця «маленька людина» чогось прагнула, намагалася піднятися по суспільній драбині вгору, але так нічого й не здобула. Створюючи образ, Л. Пономаренко змальовує боротьбу двох протилежностей у душі чоловіка, обирає об'єктом свого художнього дослідження роздуми Григорія над власним життям, його душевний стан.

Вийти за межі людського нерозуміння, суспільних приписів, усіляких загроз вдається дівчині Марфі в оповіданні «Острів Марфи». Стара бабуся (у цьому роду всіх жінок називали Марфами – так автор підкреслює визначеність, повторюваність долі) могла врятувати життя своїй онуці, але не могла дати того, що для інших давно було буденністю: телефон, комп'ютер, навіть шампунь. Для своїх однокласників мала Марфа була дивачкою, для суспільних служб – проблемною дитиною, а для літньої Марфи, якій через її каліцтво дали прізвисько Тонка Нога, – сенсом життя. Сама потерпаючи від страшних нестатків, стара викохала дівчину, навчила її своєї мудрості, і поступово «горбик землі, горобцю ніде стрибнути» [6, с. 59], що якимось чином залишився посеред болота і впродовж багатьох років обмежував світ дівчини, став центром її духовної сили. Та вона й сама була сильною. Чого тільки вартий її чудовий голос, відчуття і знання природи, спроможність спротиву складним обставинам і бездушним функціонерам! Юна Марфа усвідомлює, що суспільство ніколи не прийме її такою, якою вона є. Тому, коли, бабуся йде з життя, не шукає в нього захисту й розуміння. Сільчани кінець-кінцем відчули силу й велич цих маленьких людей, які майже на очах перетворились на міф. «Люди поралися й дивилися на річку, коли там блимне гасова лампа. Невідома досі тривога, як чорна тала вода, пролилася в душі. Їм немовби не було діла до Тонкої Ноги та її внучки. Але вони чомусь не знали, як жити, коли маленького світла на острові не буде» [6, с. 71].

Колись суспільство заточило упосліджених у межах байдужості й зверхності, молода ж Марфа, увібравши в себе любов і мужність старої, здолала їх, звільнилась: «Як сонце підбилося вгору, на чистоводі з'явився човен, веслувала Марфуня. Тонка Нога напівлежала з протилежного боку. Люди стояли на березі, ніхто не перемовлявся й не переглядався. Вони готові

були кинутися назустріч, але човен плів за течією, тихо погойдувався, плюскало весло. Незабаром він зник за очеретом, тільки мітласті верхівки ще гойдалися. Докірливо і прощально...» [6, с. 71].

Іноді Л. Пономаренко дає читачеві надію, робить своїх героїв / антигероїв здатними відчувати радість буття, щоправда, це не просто образи «малих людей», а класичні типи суспільного дна. Такими є персонажі новели «Душа вокзальна». Вони нікому не потрібні, їм уже не треба долати межі. Ці люди кругом свої / чужі, для них «кожен вокзал – як дім» [5, с. 71]. Але їх кризові стани Л. Пономаренко інтерпретує як мить щастя, сенс якого полягає в тому, що ці «маленькі люди» усвідомлюють наявність не ілюзорної, а справжньої свободи, що вони можуть жити і кохати: «...бабця виймає манюсінку балалаєчку... бродяга подає руку вахляці, і вони танцюють... вона кружляє. Як вона кружляє! І невблаганний час уже вириває у них мить короткого щастя...» [5, с. 72].

Про долаття психологічних меж у Л. Пономаренко йдеться також, коли вона показує порозуміння між людьми, єднання – хоч і дивне, «важке» – душ після багатьох років відчуження. Так, в оповіданні «Півцарства за сльозу» письменниця зображує типову, багато разів повторювану й водночас виняткову ситуацію – зустріч колишньої подружньої пари, психологічно тонко передає стан схвильованості персонажів, за допомогою деталей портретної характеристики розкриває, яким є їхнє теперішнє буття: «... він упізнав її парфуми «Рижская сирень», чистий просяний чубчик і руки з горішками-нігтиками. Потім помітив дві стривожені зморшки біля рота і хворобливу смужку над бровами... Вона водила поглядом по його спортивній куртці далеко не першої свіжості...» [4, с. 14]. Подібною є мета й коротких внутрішніх монологів чи, швидше, внутрішніх зауважень, реплік: «Не даремно ти хоробришся і пакуєшся під дівчинку... Вона дивилась на ліжко, стару, заїжджену шкапу, і думала, що, певне, й упряж буде не краща» [4, с. 14]. Чоловік і жінка вже давно стали чужими, але вони однаково знічені, їх психологічні стани залишаються так само однаковими, співзвучними, пов'язані з болем колишніх втрат: «Раптом стало так темно, мов завалились десь гора і засипала вікна. І коли вона вийшла, він довго чув її каблучки на сходах» [4, с. 14].

Отже, у багатьох новелах та оповіданнях Л. Пономаренко розкривається світ маленької людини. Його узагальнений образ є мозаїчним поєднанням окремих сюжетів, подій, вчинків, що можуть бути типовими або атиповими. Постійне долаття різноманітних меж такими персонажами зумовлене їх

неприйняттям у суспільстві, несправедливою упослідженістю, самотністю, складними внутрішніми психологічними процесами. У художній інтерпретації проблеми маленьких людей Л. Пономаренко тримається гуманістичних засад, співчуває своїм героям.

Література

1. Зотова В.Г. Векторы нарративности в малой прозе Л. Пономаренко. Пушкинские чтения 2008 : материалы XIII международной научной конференции «Пушкинские чтения» / под общ. ред. В. Н. Скворцова; отв. ред. Т.В. Мальцева. Спб. : ЛГУ имени А.С. Пушкина, 2008. С. 331–336.
2. Зотова В.Г. Естетика української малої прози постмодерного періоду (90-ті роки ХХ – початок ХХІ ст.). *Літературний твір як структурний елемент художньо-філософської концепції світу*: монографія / загальн. ред. О.В. Даниліної. Мелітополь : ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2011. С. 133–143.
3. Історія української літератури: ХХ – поч. ХХІ ст. : навч. посіб. : у 3 т. / за ред. В.І. Кузьменка. К. : ВЦ «Академія», 2017. Т. 3. 544 с.
4. Пономаренко Л.П. Дерево облич: Повісті. Оповідання. К. : Український письменник, 1999. 170 с.
5. Пономаренко Л. Чотири новели. *Дніпро*. 2002. №5-6. С. 66–73.
6. Пономаренко Л. П. Нехвороц: Новели та повість. Полтава : Дивосвіт, 2016. Вид. 2-е. 192 с.

Кавун Л.І.

*доктор філологічних наук,
професор кафедри української літератури та компаративістики
Черкаський національний університет
імені Б. Хмельницького*

ІРОНІЯ Й ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ХУДОЖНЬОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В ТЕКСТАХ ОЛЕКСИ ВЛИЗЬКА

Анотація. У статті досліджено вплив іронії на структуру художнього тексту, розглянуто її як форму художнього мислення Олексі Влизька. Проаналізовано семантичну трансформацію тексту українського письменника.

Ключові слова: іронія, текст, стилістична фігура, троп, художнє мислення.